यस्मिन् प्रदेशेऽम्बुनिधौ पपात
सुचारुमुक्तामणिरत्नबीजम्।
तस्मिन् पयस्योयधरावकीर्णे
शुक्तौ स्थितं मौक्तिकतामवाप ॥ * ॥
सैंहलिकपारलौकिक-सौराष्ट्रिकताम्रपर्णपार-
सवाः।
कौवेरपाण्ड्यविराटसुक्ता इत्याकराश्चाष्टौ ॥
"स्वात्यां स्थिते रवौ मेघैर्ये मुक्ता जलबिन्दवः।
शीर्णाः शुक्तिषु जायन्ते तैर्मुक्ता निर्म्मलत्विषः॥
स्थूला मध्यास्तथा सूक्ष्मा बिन्दुमानानुसारतः।
सुस्निग्धमधुरच्छायं मौक्तिकं सिंहलोद्भवम् ॥
पारलौकिकसम्भूतं मौक्तिकं निविड़ं गुरु।
सौराष्ट्रिकभवं स्थूलं वृत्तं स्वच्छं सितं घनम् ॥
ताम्रपर्णभवं ताम्रं पीतं पारसवोद्भवम्।
ईषत् श्यामच रूक्षच कौवेरोद्भवमौक्तिकम् ॥
पाण्ड्यदेशोद्भवं पाण्डु सितं रूक्षं विराटजम्।
रुक्मिण्याख्या तु या शुक्तिस्तत्प्रसूतिः सुदुर्लभा॥
तत्र जातं सितं स्वच्छं जातीफलसमं वरम्।
छायावद्बहुलं रम्यं निर्दोषं यदि लभ्यते ॥
अमूल्यं तद्विनिर्द्दिष्टं रत्नलक्षणकोविदैः।
दुर्लभं नृपयोग्यं स्यादल्पभाग्यैर्न लभ्यते ॥"
अन्यच्चाह।
"सर्व्वस्य तस्याकरजा विशेषात्
रूपप्रमाणे च यथैव विद्वान्।
नहि यवस्यास्ति गुणागुणेषु
सर्व्वत्र सर्व्वाकृतयो भवन्ति ॥
ब्रह्मादिजातिभेदेन शुक्तयोऽपि चतुर्व्विधाः।
तासु सर्व्वासु जातं हि मौक्तिकं स्याच्चतुर्व्विधम्॥
ब्राह्मणस्तु सितः स्वच्छो गुरुः शुक्लः प्रभान्वितः।
आरक्तः क्षत्रियः स्थूलस्तथारुणविभान्वितः॥
वैश्यस्त्वापीतवर्णोऽपि स्निग्धः श्वेतः प्रभान्वितः।
शूद्रः शुक्लवपुः सूक्ष्मस्तथा स्थूलोऽसितद्युतिः॥
वर्योपलानां समवर्णशोभं
त्वक्सारमध्यप्रभवं प्रदिष्टम्।
ते वेणवो द्विपजनोपभोग्ये
स्थाने प्ररोहन्ति न सार्व्वजन्ये॥
वंशजं शशिसङ्काशं कक्कोलीफलमार्द्रकम्।
प्राप्यते बहुभिः पुण्यैस्तद्रत्नं वेदमन्त्रतः॥
पञ्चभूतसमुद्रैकादंशे पञ्चविधे भवेत्।
मुक्ता पञ्चविधा तासां यथालक्षणमुच्यते॥
पार्थिवी गुरुवत्सा च तैजसी तैजसा लघुः।
वायवी च मृदुः स्थूला गागनी कोमला लघुः।
आप्याः स्निग्धा भृशं शुक्लाः पञ्चैताः प्रवरा
मताः।
आसां धारणमात्रेण व्याधिः कोऽपि न
जायते ॥"*॥
एवमन्यत्रापि।
"गजाहिकोलमत्स्यानां शीर्षे मुक्ताफलोद्भवः।
त्वक्सारशुक्तिशङ्खानां गर्भे मुक्ताफलोद्भवः॥
धाराधरेषु जायेत मौक्तिकं जलबिन्दुभिः।
जीमूते शुचिरूपश्च गजे पाटलभास्वरम्॥
मत्स्ये श्वेतश्च स्निग्धः फणीन्द्रे नीलभास्वरम्।
हरिच्छ्वेतं तथा वंशे पीतश्वेतश्च शूकरे।
शङ्खशुक्त्युद्भवं श्वेतं मुक्तारत्नमनुत्तमम्॥
चतुर्धा मौक्तिके च्छाया पीता च मधुरा सिता।
नीला चैव समाख्याता रत्नतत्त्वपरीक्षकैः॥
पीता लक्ष्मीप्रदा छाया मधुरा बुद्धिवर्द्धिनी।
शुक्ला यशस्करी छाया नीला सौभाग्यदायिनी॥
सिता छाया भवेद्विप्रः क्षत्रियश्चार्करश्मिवान्।
पीतच्छाया भवेद्वैश्यः शूद्रः कृष्णरुचिर्म्मतः॥*
अथ गुणाः।
सुतारश्च सुवृत्तश्च स्वच्छश्च निर्म्मलं तथा।
घनं स्निग्धश्च सच्छायं तथा स्फुटितमेव च।
अष्टौ गुणाः समाख्याता मौक्तिकानामशेषतः॥
तद्यथा,—
तारकाद्युतिसङ्काशं सुतारमिति गद्यते।
सर्व्वतो वर्त्तुलं यच्च सुवृत्तं तन्निगद्यते॥
स्वच्छं दोषविनिर्म्मुक्तं निर्म्मलं मलवर्ज्जितम्।
गुरुत्वं तुलने यस्य तद्घनं मौक्तिकं वरम्॥
स्नेहेनैव विलिप्तं यत्तत् स्निग्धमिति गद्यते।
छायासमन्वितं यच्च सच्छायं तन्निगद्यते॥
व्रणरेखाविहीनं यत्तत् स्यादस्फुटितं शुभम्॥
भ्राजिष्णु कोमलं कान्तं मनोज्ञं स्फुरतीव च।
स्रवतीव च सत्त्वानि तन्महारत्नसंज्ञितम्॥
श्वेतकाचसमाकारं शुभ्रांशुशतयोजितम्।
शशिराजप्रतिच्छायं मौक्तिकं देवभूषणम्॥"*॥
गारुड़े।
त्वक्सारनागेन्द्रतिमिप्रभूतं
यच्छङ्खजं यच्च वराहजातम्।
प्रायो विमुक्तानि भवन्ति भासा
शस्त्रानि माङ्गल्यतया तथापि॥
प्रमाणवज्रौरवरश्मियुक्तं
सितं सुवृत्तं समसूक्ष्मरन्ध्रम्।
अक्रेतुरप्यावहति प्रमोदं
यन्मौक्तिकं तद्गुणवत् प्रदिष्टम्॥
एवं समस्तेन गुणोदयेन
यन्मौक्तिकं योगमुपागतं स्यात्।
न तस्य भर्त्तारमनर्थजात
एकोऽपि दोषः समुपैति सद्यः॥
एवं सर्व्वगुणोपेतं मौक्तिकं येन धार्य्यते।
तस्यायुर्व्वर्द्धते लक्ष्मीः सर्व्वपापं प्रणश्यति॥
गुणवद्गुरु यद्देहे मौक्तिकैकं हि तिष्ठति।
चञ्चलापि स्थिरा भूत्वा कमला तत्र तिष्ठति॥"
दोषो यथा,—
"चत्वारः स्युर्महादोषाः षड्मध्याश्च प्रकीर्त्तिताः।
एवं दश समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि लक्षणम्॥
यत्रैकदेशे संलग्नः शुक्तिखण्डो विभाव्यते।
शुक्तिलग्नः समाख्यातः स दोषः कुलकारकः॥
मीनलोचनसङ्काशो दृश्यते मौक्तिके तु यः।
मत्स्याक्षः स तु दोषः स्यात् पुत्रनाशकरो ध्रुवम्॥
दीप्तिहीनं गतच्छायं जठरं तद्विदुर्बुधाः।
तस्मिन् संधारिते मृत्युर्जायते नात्र संशयः॥
मौक्तिकं विद्रुमच्छायमतिरक्तं विदुर्बुधाः।
दारिद्र्यजनकं यस्मात् तस्मात्तत् परिवर्ज्जयेत्॥
उपर्युपरि तिष्ठन्ति वलयो यत्र मौक्तिके।
चिपिटं नाम तस्योक्तं सौभाग्यक्षयकारकम्।
अवृत्तं मौक्तिकं यच्च चिपिटं यन्निगद्यते।
मौक्तिकं म्रियते येन तस्याकीर्त्तिर्भवेत् सदा॥
त्रिकोणं त्र्यस्रमाख्यातं सौभाग्यक्षयकारकम्।
दीर्घं यत्तत् लम्बं प्रोक्तं प्रज्ञाविध्वंसकारकम्॥
निर्भग्नमेकतो यच्च लम्बपार्श्वे तदुच्यते।
सदोषं मौक्तिकं निन्द्यं निरुद्योगकरं हि
तत्।
अवृत्तं पिड़कोपेतं सर्व्वसम्पत्तिहारकम्॥*॥
यत्र कृत्रिमसन्देहः कस्मिंश्चवति मौक्तिके।
उष्णे सलवणे स्नेहे निशान्तदासयेच्चले॥
व्रीहिभिर्मर्द्दनीयं वा शुष्कवस्त्रोपवेष्टितम्।
यत्तु नायाति वैवर्ण्यं विज्ञेयं तदकृत्रिमम्॥*॥
तथा हि।
चिपेद्गोमूत्रभाण्डे तु लवणक्षारसंयुते।
स्वेदयेद्वह्निना वापि शुष्कवस्त्रेण वेष्टयेत्॥
हस्ते मौक्तिकमादाय व्रीहिभिर्घर्षयेत्।
कृत्रिमं भङ्गमाप्नोति सहजञ्चाति दीप्यते॥
कृत्वा पचेत् सुपिहिते शुभदारभाण्डे
मुक्ताफलं निहितनूतनशुक्तिकाखम्।
स्फोटन्तथा प्रणिदधीत ततश्च भाण्डात्।
संस्थाप्य धान्यनिचये च तमेकमासम्॥
आदाय तत् सकलमेव ततोऽग्निभाण्डं
जम्बीरजातरसयोजनया विपक्वम्।
दृष्टं ततो मृदुतनूकृतपिण्डमूलैः
कुर्य्यादृयथेच्छमिह मौक्तिकमाशु विद्वम्॥
मृल्लिप्तमत्स्यपुटमध्यगतन्तु कृत्वा
पश्चात् पचेत्तु ततश्च वितानपत्रा।
दुग्धं ततः पयसि तद्विपचेत् सुरायां
पक्वन्ततोऽपि पयसा शुचि चिक्कणेन।
शुद्धं ततो विमलवस्त्रनिघर्षणेन
स्यात् मौक्तिकं विमलसद्गुणकान्तिजालम्॥"
अथ मूल्यम्।
"पञ्चभिर्माषको ज्ञेयो गुञ्जाभिर्माषकैस्तथा।
चतुर्भिः शाणमाख्यातं माषकैर्मणिवेदिभिः॥
एकस्य शुक्तिप्रभवस्य शुद्ध-
मुक्तामणेः शाणकसम्मितस्य।
मूल्यं सहस्राणि कपर्द्दकानि
त्रिभिः शतैरभ्यधिकानि पञ्च॥
यन्माषकार्द्धेन ततो विहीनं
चतुःसहस्रं लभतेऽस्य मूल्यम्।
यन्माषकांश्चीन् विभृयाद्गुरुत्वे
द्वे तस्य मूल्यं परमं प्रदिष्टम्॥
अर्द्धाधिकद्वौ वहतोऽस्य मूल्यं
त्रिभिः शतैरभ्यधिकं सहस्रम्।
द्विमाषकोन्मापितगौरवस्य
शतानि चाष्टौ कथितानि मूल्यम्॥
अर्द्धाधिकमाषकसम्मितस्य
सपञ्चविंशं त्रितयं शतानाम्।
यन्माषकोन्मापितमानमेकं
तस्याधिकं विंशतिभिः शतं स्यात्॥